

Доброслав Ђулафић

О РИФАТУ БУРЦОВИЋУ --ТРШУ

Рифат Бурцовић Трша је импозантна фигура наше новије историје. Он је један од највећих револуционара Црне Горе, чији су личност и дјело нераскидиво повезани са токовима југословенске социјалистичке револуције у њеним, по много чему, најсудбоносним етапама. Живио је само двадесет девет година, али је и у том времену — брзо сазријевајући и стасавајући до сваког задатка — учинио толико да је својим дјеловањем обезбиједио трајно мјесто у историји нашег револуционарног покрета и наших народа. Истовремено, остао је, заједно са Лолом Рибаром и осталим својим друговима и саборцима са Београдског универзитета и других ратишта револуције, симбол младости, покошене онда када је највише могла дати.

Рифат Бурцовић је почео свој животни пут као сироче и опанчарски шегрт у Бијелом Пољу, а завршио као високи партијски руководилац. Своје родитеље није ни запамтио — умрли су му прво отац, а ускоро послије тога и мајка. О њему су се бринули, такође сиромашни, рођаци. Зато је по завршетку основне школе ступио на изучавање обућарског заната. Жеља за школовањем била је, међутим, јача од сиротиње и скучених паланачких видика. Прижељкивао је наставак школовања, и та могућност указала се када је у Скопљу отворена Велика медреса, школа за муслиманску дјецу из Црне Горе, Санџака, Босне и Македоније. За сиромашну дјецу какав је био и Рифат, то је заправо била и једина могућност да се школују, јер је обезбјеђивала бесплатан смјештај, храну и одјећу. Оснивачи школе су се сигурно најмање надали да ће управо у њој једна група напредних младића, који су рано осјетили тегобе и неправде ондашњег друштва, почети да све више интересовања показују за социјалне проблеме друштва и марксистичку литературу, да ће се та литература управо под кровом ове вјерске школе читати и прорађивати, да ће се ти

млади, сасвим млади људи, одређени да међу вјерницима пропагирају буржоаске и режимске идеје, поступно окретати немиру и бунту, да би се касније, подржани од старијих интелектуалаца-комуниста, јасно определијели у том правцу. Међу њима, и то челни, био је и ђак Скопске медресе Рифат Бурџовић. Одличан ученик, свестрано надарен и радознао, он је чинио корак испред свих у свему па и у приближавању комунистичким идејама. Писао је пјесме и приче (објављујући их у школском часопису), глумио у драмској секцији, бавио се музиком и спортом. Надарен и дружељубив, ведар и духовит по природи, он је утицао не само на своје другове него и на људе ван школског дворишта. Заједно са својим друговима организовао је и турнеје са културно-умјетничким програмом, на којима су људима преносили своја знања из марксистичке и уопште напредне литературе, разговарали са њима о тадашњим друштвеним приликама и будили им вјеру у један друкчији свијет.

Са таквим сазнањима, таквим погледима, које је формирао још као ђак скопске Велике медресе, коју је завршио године 1933, Рифат је био спреман да се одмах активно укључи у напредни студентски покрет у Београду. Он је у Београд дошао да настави студије и прво се уписао на Филозофски, а затим преписао на Правни факултет. Његово револуционарно ангажовање почело је управо на том факултету, кроз рад Правничког удружења, које је Партија успјела да узме у своје руке. Потом се његова активност шири и он бива виђен и запажен у свим акцијама које организује напредна студентска омладина Београда. И већ наредне, 1934. године постаје члан Комунистичке партије Југославије. Један од првих задатака које добија, као члан Партије, јесте повезивање са средњошколском омладином Београда, у чему, такав какав је био — комуникативан и сугестиван, хуман али и веома одлучан на путу којим је кренуо — постиже ванредне резултате.

Почетком наредне године запажен је и од полиције — после једног студентског штрајка у коме је узео активног учешћа, нашао се у злогласној Главњачи, заједно са још 68 другова, студентата. Оглашен је кривим и кажњен.

Био је то тек почетак сукоба Рифата Бурџовића са полицијом, заправо почетак његовог успјешног учествовања у организовању студентских штрајкова. Године 1936. био је у одбору који припрема велики штрајк после одбијања универзитетских власти да удовоље захтјевима студената. Тим захтјевима се, између осталог, тражило укидање казне члановима Акционог одбора стручних студентских удружења и поништење одлуке ректора Универзитета о довођењу полиције на Универзитет. Штрајк је био изузетно добро организован — пратиле су га широке активности у којима су студенти објашњавали своје захтјеве и изражавали своје ставове, трајао је 25 дана и завршен је пуном побједом студената. Повучена је одлука о довођењу полиције на Универзитет, ректор је поднио оставку, а ријешена су и нека друга питања

која су захтијевали студенти. Овом успјеху значајан допринос дао је и Рифат Бурџовић.

Хроничари наше револуционарне борбе биљеже и бројне друге Рифатове активности у ово вријеме које се испољавају кроз све илегалне, полулегалне и легалне форме које Партија користи за свој рад на Универзитету. Радио је, између осталог, у Студентској мензи која је била важно мјесто окупљања и дјеловања студената-комуниста, у Студентској колонији у Делницама гдје држи предавање о националном питању и слично.

Том и таквом активношћу Рифат Бурџовић се афирмисао као истакнута личност револуционарног покрета на Београдском универзитету. Својом оданошћу комунистичким идејама, великом радном енергијом и организационим способностима, својом принципијелношћу и високом одговорношћу пред постављеним задацима, својим односом према људима — он је стекао безрезервно повјерење Партије и опште симпатије и подршку напредних студената. Због тога, послије одласка дотадашњег секретара Универзитетског комитета Ђока Ковачевића на шпанско ратиште, постао је секретар Универзитетског комитета. Тиме почиње друга фаза револуционарне активности Рифата Бурџовића, која се наставља на прву али је испуњена много тежим, одговорнијим и сложенијим задацима. То вријеме — од јесени 1937. до краја новембра 1939. године када се на челу универзитетске партијске организације налазио Рифат Бурџовић — вријеме је бурних догађаја у земљи и свијету. Фашизам је већ почео да комада свијет. Само су два избора: с њим, или против њега. Властодршци Југославије, ни послије пада Стојадиновићеве владе, против чије политике устају и напредна универзитетска омладина и друге прогресивне снаге, окрећу се земљама фашизма, тактизирању и пријатељству са њима, што резултира потписивањем Тројног пакта од стране владе Цветковић—Мачек. Став Комунистичке партије Југославије, а у складу са њим и комуниста Београдског универзитета, јасан је и недвосмислен: организовани фронт против фашизма, пријатељство и савез са земљама које му се супротстављају, а у првом реду са Совјетским Савезом, повезивање и уједињавање свих прогресивних и родољубивих снага у земљи против фашистичке најезде и фашизације земље, организационо и идејно јачање Партије и њено припремање за судбоносне дане који предстоје, енергичан отпор притисцима властодржаца и борба за демократска права и у оквиру њих аутономија Универзитета.

Велика је, заправо свакодневна, у то вријеме била активност партијске организације, на чијем је челу био Рифат Бурџовић. Тој активности Рифат је, својом умјешношћу, динамичношћу, реалним и проницљивим сагледавањем ситуације, и надасве организационим способностима, давао снажне импулсе. Наравно, та и таква активност била је, прије свега, условљена слободарском и напредном оријентацијом већине студената. Она је усмјеравана

и усклађивана општим програмом КПЈ и њених виших руководства. На Универзитету, за који се с правом каже да је био школа партијских кадрова, дјеловао је велики број истакнутих младих револуционара, али је и лични допринос Рифата Бурџовића у много чему био пресудан. Универзитетски комитет и партијска организација на њему користили су, свакодневно, све легалне, полулегалне и илегалне форме да се у земљи и свијету чује њихов глас против фашизма. Организовани су штрајкови и скупштине са којих су упућивани апели и прогласи, штампани леци, билтени и издавани коминикеи. Само током два мјесега 1939. године студентски одбор, под непосредним утицајем Универзитетског комитета, издао је 14 бројева коминикеа који упозоравају на опасност од фашизма и раскринкавају спољнополитичку активност југословенске владе и њену профашистичку оријентацију.

Запажена је у то вријеме и активност у организовању помоћи шпанским борцима; енергично се захтијева распуштање профашистичких и националистичких организација на Универзитету, води се борба за аутономију Универзитета и ради на уједињењу напредне студентске омладине. На зборовима те омладине иступају и познати комунисти, међу њима и Рифат Бурџовић, који је иначе био ватрени говорник. Његов говор на општестудентском збору, новембра 1937. године, на коме су говорили и други истакнути комунисти с Универзитета, наишао је на изванредан пријем и одобравање велике масе студената. Рифат је говорио и на збору који је пред три хиљаде студената одржан неколико дана касније. О том збору студентска штампа оног времена објављује информацију у којој између осталог стоји: „Студенти су давали одушка својој радости: студентска омладина уједињена је. Рад је крунисан успјехом. Општи студентски покрет је још чвршћи, организованији и снажнији. Постао је спремнији и способнији да одговара интересима студената и науке, а самим тим и интересима народа из кога је поникао“.

У мају 1938. године дошло је до упада полиције на Технички факултет, у којем је заплијењен већи број марксистичких књига. Услиједило је масовно хапшење студената. Универзитетски комитет, заједно са свим прогресивним снагама на Универзитету, развио је широку активност у осуди овог незаконитог поступка и хапшења студената. Одржано је више протестних зборова, организованих на иницијативу Универзитетског комитета, и штампано више летака у којима се студенти обраћају широкој јавности и траже њену подршку. Уочи судског процеса, октобра те године, штампан је летак у коме се између осталог каже да је већ прошло пола године како се у затвору малтретирају и претучају ухапшени студенти и поставља се питање у чему је њихова кривица. „Треба да одговарају“ — каже се у летку — „зато што су се усудили да скупа с осталим хиљадама студената бране слободу школе, пате што воле своју земљу, зато што воле слободу,

зато што су остали верни своје народу и његовим слободарским традицијама“. Осудили су ухапшене студенте, наглашава се даље у летку, осудиће и свих 7.000 студената Београдског универзитета.

Рифат је избјегао први талас хапшења и непосредно после њега налазио се у илегалности. Али, с обзиром на процјену да нема доказа на основу којих би био осуђен на дужи временски рок, сам се, да би се легализовао, пријавио полицији. Против њега је подигнута оптужница, по Закону о заштити државе, за дјело злочина, односно за комунистичку дјелатност и пропаганду. Међутим, као што се и претпостављало, полиција није могла да докаже да је Рифат члан Комунистичке партије Југославије, ни друге своје оптужбе, па га је суд, после извјесног времена проведеног у истражном затвору, ослободио оптужбе. У полицијском досијеу остао је следећи запис о њему: „Рифат Бурџовић је опасан комунистички вођ који је више пута кажњаван од овог одјељења и два пута оптуживан државном суду“.

По изласку из затвора Тршо је наставио своју живу и страну активност на Универзитету, али и шире.

Између осталог, био је веома активан у раду завичајног клуба студената. Ти клубови су били погодна легална форма за рад и утицај Партије, па им је она поклањала пуну пажњу. Постојало је, при Универзитету, више таквих клубова којима је универзитетска власт дозволила рад. Међутим, захтјев студената из Санџака, којих је тада на Универзитету било око стотину, одбијен је. Но, и поред тога, они су формирали свој клуб. Посебну активност развијали су у току ферија у завичају. Остваривали су контакте са земљацима, посебно младим људима, ширили међу њима комунистичке идеје и марксистичку литературу, организовали приредбе са ангажованим политичким садржајима, штампали летке и прогласе, припремали и одржавали демонстрације. Једна од таквих демонстрација одржана је у Бијелом Пољу приликом посјете бана Зетске бановине. Њеним припремама је руководио и у њој учествовао Рифат, који је због тога, заједно са другим организаторима демонстрација, провео извјесно вријеме у затвору.

Познато је „Писмо студената Санџака своје народу“, које је написано на Тршкову иницијативу. У њему се оштро критикује југословенска влада Цветковић—Мачек, за коју се каже да води земљу у пропаст и ропство; захтијева се успостављање односа са антифашистичким земљама; инсистира на јачању одбрамбене снаге земље, а земљаци се позивају да прекину све вјерске и друге размирице. „У борби за заједничке интересе, за срећнију будућност свих, уједините се! Не дозволите да вас воде и завађају они који због својих личних интереса подбадају и продубљују вјерске разлике и размирице!“ — каже се између осталог у овом писму.

На Рифатову иницијативу је покренут и лист „Глас Санцака“, који је одиграо значајну улогу у развоју напредног покрета и у ширењу комунистичких идеја у Санцаку.

На Првој, истовремено и изборној конференцији универзитетске партијске конференције, на којој је Рифат поднио реферат о политичкој ситуацији, саопштено је од стране вишег партијског руководства да Рифат неће даље радити на Универзитету. Он је још раније кооптиран у Мјесни комитет КПЈ за Београд и од тада је, као његов члан, радио на другим задацима.

Ангажовао се посебно међу радницима, организовао и руководио штрајковима, учествовао у демонстрацијама, радио као члан Покрајинске комисије на обнављању скојевске организације у Србији. Једно вријеме преузео је бригу о партијској техници. Учествовао је и на Покрајинској конференцији КПЈ за Србију. Крајем 1940. и почетком 1941. године постао је секретар Мјесног Комитета КПЈ за Београд.

На свим овим и другим задацима Рифат је испољавао велико пожртвовање и смјелост. Наступао је на више митинга и држао отворене и ватрене говоре у којима је раскринкавао ондашњу унутрашњу и спољну политику југословенске владе. На једној од тих демонстрација рањен је, али га то није избацило из акције; успио је да умакне полицији и дође на заказани састанак Мјесног комитета. Другом приликом, док је говорио, на њега је пуцао полицијски агент. Упозорен од другова да агент вади оружје, Тршо није хтио да прекине свој говор, ни онда када је он пуцао и промашио.

Веома су запажена његова иступања за вријеме познатих мартовских демонстрација, када заједно са другим говорницима-комунистима позива народ да сруши владу и пружи оружани отпор фашизму.

Револуционарна активност Рифата Бурцовића као секретара Универзитетског комитета, члана и секретара Мјесног комитета Београда била је, као што се види и из ових најкраћих података, богата и садржајна. Другови саборци из тих дана сјећају га се као часног човјека, изузетно скромног и благог у опхођењу с људима, али веома бескопромисног и енергичног када је у питању остваривање задатака Партије. Иако је живио веома сиромашно, без сталних прихода, мијењајући скровишта пред полицијом, он је зрачио оптимизмом и ведрином. Никада није клонуо, никада није испољио умор. Стизао је свуда гдје је то Партија тражила. Испољавао је велике организаторске способности и стога су му, провјереном и оданом, и повјеравани тако одговорни задаци. Лични ауторитет међу друговима, непосредност у односима са људима и стална покретљивост омогућавали су му да те зататке успјешно извршава.

Такав искусан и прекаљен револуционар био је потребан за политички рад на терену ондашњег Санцака, уочи судбоносних догађаја који су наилазили. Зато га је Партија заједно са другим истакнутим кадровима упутила у Црну Гору.

Послије краткотрајног априлског рата и војног пораза Краљевине Југославије, Рифат Бурџовић је одлуком Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије за Црну Гору, Боку и Санџак постао секретар новог Обласног комитета Партије за Санџак. Он је прво као инструктор овог комитета добио задатак да испита стање у Обласном комитету Партије (чије је сједиште било у Бијелом Пољу), да спроведе партијску истрагу, па да затим прошири, реорганизује и учврсти организацију КПЈ у Санџаку. Тај задатак био је неодложан и повезан са неопходношћу сређивања стања у Обласном комитету Партије (који је истовремено био и Мјесни комитет Партије за Бијело Поље), и стањем унутар бјелопољске партијске организације, коју су такође разарале унутрашње слабости и сукоби, особито између секретара Обласног комитета Душана Кораћа и неких његових чланова. О томе је 1940. године био обавијештен и Централни комитет КПЈ, кад је један члан Обласног комитета Партије за Санџак дошао у Београд и тражио да изађе пред партијску комисију Централног комитета и изнесе стање у руководству партијске организације у Санџаку. Међутим, пошто је партијска организација у овој области била у саставу партијске организације КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, Централни комитет КПЈ је овај задатак повјерио Покрајинском комитету партије, а Покрајински комитет Рифату Бурџовићу Тршу. Послије спроведене истраге Покрајински комитет је смијенио дотадашњи Обласни комитет и Рифату Бурџовићу Тршу додијелио дужност секретара новог Обласног комитета КПЈ за Санџак. Долазак Рифата Бурџовића Трша на чело Обласног комитета био је од огромног значаја за сређивање стања, консолидацију и проширење активности Комунистичке партије у Санџаку.

И у Санџаку је ситуација створена окупацијом, разбијањем и подјелом Југославије, постала изванредно тешка, па су се пред комунисте и све патриотске и антифашистичке снаге овог подручја поставили изванредно тешки и сложени задаци. Политика њемачких и италијанских фашистичких окупатора и домаћих издајника одмах је довела до крајњег заоштравања вјерског и националног антагонизма, до националистичког и шовинистичког сљевила и до реалне опасности од братоубилачког рата између Црногораца и Срба с једне, и Муслимана, с друге стране. Санџак је већ 1941. године — а тако је било све до краја рата — због свог војностратегијског положаја и националне и вјерске структуре становништва представљао поприште насиља и злочина фашистичких окупатора, усташке тзв. Независне Државе Хрватске и тзв. Велике Албаније, квислинга Анте Павелића и Османа Куленовића, Милана Недића, Секуле Дрљевића и четничког покрета Драже Михаиловића, који су распиривали вјерски и националистичко-шовинистички антагонизам и организовали братоубилачки рат између Срба, Муслимана и Црногораца. Тешко је и набројати све злочине квислинга. Ипак, остаће да се

памти као један од најтежих и најгнуснијих злочина, покољ муслиманског становништва од стране четника Драже Михаиловића и Павла Ђуришића у јануару и фебруару 1943. године, у срезима бјелопољском, пљеваљском и прибојском. Остаће да се памте као срамна мрља и сталне чарке, међусобно израчунана и злочини над српским муслиманским становништвом и у западним дјеловима Санцака (срезиви тутински, новопазарски и сјенички) од стране Муслиманске милиције, албанских квислинга и четника Драже Михаиловића. Ослањајући се на стару спољнополитичку доктрину Аустро-Угарске монархије и Турске царевине — фашистички окупатори, Независна Држава Хрватска и Велика Албанија су уз помоћ усташких и великоалбанских агената и плаћеника из Санцака — настојали да у Санцаку поново успоставе војностратегијски коридор против Црне Горе и Србије, против развоја народноослободилачке борбе и против поновног успостављања Југославије.

У таквој је ситуацији Рифат Бурџовић Тршо, као секретар обласног комитета КПЈ за Санцак и као изванредно способан, политички образован и врло угледан револуционар, који је имао опште повјерење и подршку свих комуниста, патриота и антифашиста, уложио максималне напоре на omasовљењу и учвршћењу партијских и скојевских организација, на распламсавању антиокупаторског и антифашистичког расположења народа, на спречавању братоубилачког рата између Срба, Муслимана и Црногораца, и на припремама за оружану народноослободилачку и револуционарну борбу против фашистичких окупатора и домаћих издајника. Он је у периоду април—мај боравио у свим градовима и многим селима Санцака, обишао постојеће и формирао нове партијске организације и партијска руководства, инсистирајући на правовременом и неодложном извршењу свих партијских задатака. На свим састанцима, као и у многобројним и свакодневним контактима са људима, Тршо је врло убједљиво излагао политичку ситуацију у земљи и у свијету, узроке и оцјене војног пораза Краљевине Југославије, тежак положај свих југословенских народа и народности, огромну опасност од братоубилачког рата, задатке комуниста и свих патриота и антифашиста, начин за спровођење разноврсних мјера за организовање народноослободилачке борбе и спречавање братоубилачког рата. Он је објашњавао политичку линију Комунистичке партије Југославије и јасно истицао да КПЈ не признаје ничију и никакву подјелу и раздвајање Југославије, да ће КПЈ јединствено и активно дјеловати и руководити ослободилачком и револуционарном борбом свих народа и народности Југославије у свим дјеловима земље. Тако су, у току припреме оружаног устанка, први пут формиране партијске и скојевске организације у нововарошком, новопазарском и прибојском срезу, док су у пљеваљском, бјелопољском и пријепољском, поред већ постојећих, образоване и нове. Паралелно са тим, партијске и скојевске организације су, про-

водећи директиве Централног комитета КПЈ и Покрајинског комитета за Црну Гору, Боку и Санџак, интензивно радиле у народу, подизале и распламсавале његову патриотску и антиокупаторску и антиквислиншку оријентацију и припремале оружани устанак. У контексту такве политике КПЈ и директива Покрајинског комитета Партије за Црну Гору, Боку и Санџак, Рифат Бурџовић је, као секретар Обласног комитета Партије, заједно са члановима овог комитета Љубишом Миодраговићем и Недјељком Мердовићем, организовао и 22. јуна одржао значајно Обласно партијско савјетовање у селу Чадењу (код Пријепоља). На том савјетовању је одлучено да се предузму завршне припреме за оружани устанак против окупатора и домаћих издајника, који је у Санџаку почео и развијао се истовремено и паралелно са општим народним устанком у Црној Гори и Србији. Устаничке снаге (герилски одреди, чете и батаљони), чија је јачина износила око 5.000 бораца, напале су окупаторске и квислиншке посаде и гарнизоне и ослободиле Мојковац, Бијело Поље, Шаховиће, Нову Варош, Бродарево и друга мања мјеста и створиле слободну територију између Црне Горе и Србије, успостављајући нову, ослободилачку и револуционарну власт.

Комунисти су успјели да на територији Санџака, захваћеној народноослободилачком борбом, спријече братоубилачки рат и међусобна разрачунавања ширих размјера између Црногораца, Муслимана и Срба.

У октобру 1941. године формиран је нови Обласни комитет КПЈ за Санџак, а секретар је и даље био Рифат Бурџовић. Од тада је Обласни комитет Партије био под непосредним руководством Централног комитета КПЈ. Истовремено, образован је и Главни штаб партизанских одреда за Санџак, чији је први командант био Владимир Кнежевић Волођа. Партизанским одредима у Санџаку сталну војну и другу помоћ пружао је и Главни штаб партизанских одреда за Црну Гору и Боку.

Рифат Бурџовић Тршо је неуморно радио на стварању партизанских јединица, на организовању, учвршћењу и демократизацији партијских организација, народноослободилачких одбора, омладинских и других антифашистичких и револуционарних организација, на стварању братства и јединства између Срба, Црногораца и Муслимана у бившем Санџаку. Такав рад условио је велики утицај КПЈ у народу, његову активност и учешће у народноослободилачкој борби. У том циљу, као и у циљу мобилизације Муслимана у народноослободилачку борбу, Тршо је написао брошуру о Муслиманима Санџака, која на жалост није сачувана. Али, остала су сачувана два прогласа Обласног комитета КПЈ за Санџак и партизана-Муслиманима Санџака.

Може се без претјеривања рећи да Рифату Бурџовићу Тршу припада највећа заслуга, захваљујући његовој високој политичкој, револуционарној и мисаоној зрелости, као и општем интелектуалном образовању, што су комунисти у Санџаку на врије-

ме схватили да су оружана борба против фашистичких окупатора и домаћих издајника, стварање партизанске војске и народноослободилачких одбора, спрјечавање националистичког и шовинистичког сљевила и братоубилачког рата и јачање братства и јединства Срба, Црногораца и Муслимана — њихови први и најважнији задаци на којима морају окупити све патриотске и антифашистичке снаге, без обзира на политичка, национална и вјерска опредјељења и имовинско стање. Схватили су да само на основу широке платформе народноослободилачке борбе и перспективе за стварање нове и срећније Југославије могу успјешно руководити НОБ-ом, раскринкавати и побјеђивати све носиоце и припаднике националне издаје. Захваљујући таквој политици, у НОП-у је од првих устаничких дана учествовао велики број ветерана из балканских ратова и првог свјетског рата и других утицајних, поштених и угледних људи у народу — Миле Перуничкић, Душан Ивовић, Милоје Добрашиновић, прота Јевстатије Караматијевић, Павле Жижич, Никица Кнежевић, Ђуро Ракочевевић, Станко Булатовић, Маринко Голубовић, Јосо Мирковић, Ристан Павловић, Бошко Остојић, Милија Влаховић, Стево Ђуковић, Ратко Церовић, Марко Секулић, Никола Ђукић, Сеид Мусић, Средо Новаковић, Михаило Стиковић, Миле Јоксимовић, Петар Журић, Милун Поповић, Крсто Кујовић, Спасоје Журић, Ђорђе Стојановић, Стеван Поповић, Симо Деспотовић, Милун Ракочевић, Милутин Рашчанин, Никола Јанкетић, Милко Старчевић, Милош Матовић, Јакша Шћепановић, Секуле Нишавић, Мико Живковић, Шпиро Дацић, Милета Мацгаљ, Михаило Косовић и многи други. Они су одиграли значајну улогу у развоју народноослободилачке борбе у Санцаку.

Тршо има велике заслуге и за очување и спровођење правилне и широке платформе НОБ-е у Санцаку и посебно за супротстављање тенденцији и појавама секташтва, које су почеле заплускивати и Санцак почетком 1942. године. Он није придавао никакву пажњу разним етикетирањима — тзв. „опортунизму“, „болећивости“ према „петоколонашима“, „кулацима“ и „потенцијалним противницима“ револуције — већ је био енергичан противник неоправданог дисквалификовања људи. Знао се оштро и енергично супротставити сваком и свачијем екстремном, осветничком и нехуманом односу према народу, према дјечи, женама и родитељима оних који су, као домаћи издајници, били у квислиншким и контрареволуционарним оружаним формацијама, али је увијек био врло оштар и енергичан према свим коловођама националне издаје и контрареволуције, тражећи за њих најстроже казне. Тако су комунисти и партизанске јединице у Санцаку брзо и без икаквог двоумљења похватили и ликвидирали прве четничке штабове на подручју нововарошког, бјелопољског и пљевалског среза, као и све носиоце четничке и усташке националне издаје и контрареволуције.

Када се почетком 1941. године са Врховним штабом партизанских одреда Југославије и Централном комитету КПЈ у Санџак повукла главнина партизанских снага из Западне Србије и Шумадије, и кад је 4. децембра ослобођена Нова Варош и знатно проширена постојећа слободна територија између Лима и Увца (која је постала сједиште Централног комитета КПЈ и Врховног штаба, на челу са Јосипом Брозом Титом), Рифат Бурџовић Тршо је свакодневно одржавао непосредан контакт са члановима Централног комитета и Врховног штаба и учествовао на сједници Политбироа Централног комитета КПЈ и Врховног штаба у селу Дренови, код Пријепоља (7. децембра 1941). На том састанку донесена је одлука о формирању Прве пролетерске бригаде и одлука да се — како је то истицао Тито — послје стварања Прве пролетерске бригаде „приступи стварању више пролетерских бригада у разним покрајинама Југославије које ће бити способне извршити све задатке који се стављају (не само) данас пред нас него и у другој етапи борбе“. Због тога Рифат Бурџовић није могао присуствовати Савјетовању Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, које је истог дана одржано у Пиперима. Тако су директна веза између Обласног комитета Партије и Главног штаба партизанских одреда за Санџак са Централним комитетом КПЈ и Врховним штабом, као и повредама дејства црногорских и српских партизанских јединица у Санџаку, знатно допринијели брзом развоју народноослободилачке борбе на овом подручју.

Крајем 1941. и почетком 1942. године Комунистичка партија у Санџаку је, захваљујући чврстој ријешености својих чланова да се боре до коначне побједе, те стварању санџачких партизанских јединица и народноослободилачких одбора, подршци већине народа и помоћи Централног комитета КПЈ и Врховног штаба, акцији црногорских и српских партизанских јединица, а све то у условима пораза њемачке војске у бици код Москве — савладала главне тешкоће на путу успјешног развоја НОП-а у Санџаку.

У првој половини 1942. године у Санџаку су постојали Пљеваљски и Бјелопољски партизански одред, 1. и 2. Златарски батаљон и Милешевски ударни батаљон „Љубиша Миодраговић“, више самосталних чета и војнопозадинских јединица — укупно 14 батаљона и 6 самосталних чета са око 3.000 бораца.

У истом периоду, на слободној територији радили су обласни комитети Партије и СКОЈ-а, четири средња комитета Партије (пљеваљски, бјелопољски, милешевски, нововарошки), више основних партијских организација, нововарошки, пљеваљски и бјелопољски средњи НОО, општински и мјесни народноослободилачки одбори, три средња комитета СКОЈ-а и 41 одбор Санџачке народне омладине са 3.000 чланова. Слободна територија Санџака била је чврсто повезана са јединственом слободном територијом Црне Горе и југоисточне Босне — што је било од великог значаја за развој НОП-а на овом подручју.

Тако је НОП у Санџаку — под руководством Обласног комитета Партије, чији је секретар био Рифат Бурџовић Тршо — израстао у значајну војну и политичку снагу. Покрет је уживао подршку народа, имао бројне партизанске батаљоне и одреде, слободну територију, органе народне власти, политичке и друштвене антифашистичке и револуционарне организације и војно-позадинске установе и јединице. Комунисти и народ Санџака су поносни што су дали Трећу пролетерску (санџачку) бригаду, у чијем је стварању — 5. јуна 1942. године, на Шћепан-Пољу — Рифат Бурџовић Тршо са Владимиром Кнежевићем Волођом и Велимиром Јакићем и другима непосредно учествовао.

Као замјеник политичког комесара и партијски руководилац Треће пролетерске бригаде Тршо је заједно са њом прошао славан и херојски пут од Шћепан-Поља до Бање Луке, учествујући у свим борбама против њемачких и италијанских фашистичких окупатора, усташа и четника: на прузи Мостар—Сарајево, на Прозору, Ливну, Шујици, Купресу, Динари, Змијању, Кадиним водама, планини Мањачи, Мркоњић-Граду, планини Лиси, Герзову и Трнову и другим тешким и славним ратним поприштима бригаде. За имена Трша и Волође, вољених и цијењених од свих бораца и руководилаца, везане су најславније борбе и побједи Треће пролетерске (санџачке) бригаде. Тршо је и као партијски руководилац Треће пролетерске бригаде био изванредно храбар у свим борбама, скроман, стабилан, разуман, увијек ведар, разборит и близак са друговима, али увијек принципијелан и врло оштар кад је била у питању политика Партије, морални и политички лик партизана и однос према народу. Он је — сјећају се његови ратни другови — у бригади на партијским састанцима и конференцијама чета и батаљона наступао са чињеницама и аргументима, поштовао морални и политички интегритет другова, стварао атмосферу за пуну слободу мисли и акције, за конфронтирање различитих мишљења и слободу расправе, као и демократско доношење и утврђивање заједничких одлука и задатака. Његов живот и рад били су прожети великим хуманизмом, дубоком вјером у људе, топлином и бригом за своје ратне другове. Сваки деспотски, дволични, демогиошки и фарисејски однос према људима био је неспојив са снажном и кристално чистом личношћу Рифата Бурџовића Трша, коме су такође били страни каријеризам, пребацивање сопствених неуспјеха у раду, слабости, кривица, грешака и пропуста на друге, а нарочито на млађе руководиоце и борбе. Био је велики и досљедни противник двојног морала, као и сваког „поповског“ и „инквизиторског“ мудровања и исповиједања на састанцима и конференцијама, у свакодневном животу и раду. Због тога су његови савјети, опомене, разговори и критике другова увијек уздизали људе и ванредно позитивно на њих утицали.

Тршо се стално и подједнако бринуо како за побједу НОР-а и револуције тако и за свакодневне преокупације људи, својих

ратних другова, бораца и руководиоца. Он је хтио и умио да ријечју, гестом, осмијехом и шалом покрене људе на велике задатке.

Рифат Бурцовић Тршо је најистакнутији револуционар и комуниста из редова Муслимана у Црној Гори и бившем Санџаку. Погинуо је заједно са командантом бригаде Владимиром Кнежевићем Волођом и командантом IV батаљона Томашем Жижићем у ноћи између 2. и 3. октобра 1942. године од подмукле и злочиначке руке четника Драже Михаиловића, који су их у вријеме борби Треће пролетерске бригаде против Нијемаца и усташа изненада и на превару напали и на најзвјерскији начин убили. За Трећу пролетерску бригаду и за цио НОП и народ у Санџаку били су то најтежи ударци и ненадокнадиви губици. За народног хероја проглашен је заједно са Волођом Кнежевићем, 25. септембра 1944. године.

Народ који живи на територији бившег Санџака дао је велики допринос народноослободилачкој борби и побједи наше социјалистичке револуције. Велике су жртве које је он у току четворогодишњег рата поднио. Али, из њега је он изишао слободан, затворивши за собом црну хронику вјековног робовања, сиромаштва, вјерских и националних размирица које су постјешивали они којима су очи биле окренуте туђини и уским, себичним интересима. Ти сукоби резултирали су међусобним сатирањем у коме је највише страдао недужан народ — Црногорци, Муслимани, Срби. У току НОР-а и револуције утемељено је и ојачано братство и јединство свих поштених људи, без обзира на националну и вјерску припадност, а то је истовремено и највећа тековина те борбе, која је управо на овом подручју испреплијетаних интереса и сложеног наслеђа полагала један од најтежих испита. То братство и јединство било је, јесте и биће велика залога будућности овог народа, оно је најбитнија основа са које је он корачао и корача путевима прогреса. Револуционари као што су Тршо, Волођа, Томаш Жижић, Љубиша Миодраговић, Гојко Друловић, Милован Јелић, Недјељко Мердовић, Шукрија међедовић, Муниб Кучевић и други — дали су огроман допринос његовом јачању и развијању. Њихов примјер и дјело трајна је инспирација и обавеза да нове генерације никада не забораве оно за што су се они борили и дали свој живот; њихово дјело уграђено је темељно у ток револуције.

Dobroslav Čulafić

RIFAT BURDŽOVIĆ - TRŠO

Resume

Rifat Burdžović-Tršo est une figure imposante de notre récente histoire. Il est un des plus grands révolutionnaires du Monténégro dont sa personnalité et son oeuvre sont inséparablement liées aux cours de la révolution socialiste yougoslave pendant ses étapes les plus fatales.

Il commença sa route vitale comme orphelin et apprenti de faiseur d'opanques (espèce de chaussure) à Bijelo Polje, en finissant comme haut administrateur du Parti. L'ouverture d'une haute école — Medresa à Skoplje pour les enfants musulmans du Monténégro, du Sandžak, de la Bosnie et Hertzégovine, lui donna la possibilité de continuer ses études, les terminant en 1933. Tourné vers la révolte et l'agitation dès ses études à la Medresa, ravi des idées du Parti Communiste de Yougoslavie et désireux d'études, il vint cette même année à l'Université de Belgrade, d'abord à la Faculté philosophique et ensuite à la Faculté de droit où il commence son engagement révolutionnaire et où il devint membre du Parti Communiste de Yougoslavie en 1934. Bientôt il commence à se distinguer comme jeune communiste et devint un des plus ardents activistes et orateurs, un jeune homme acquérant une grande confiance du Parti sans réserve ainsi que des sympathies communes et le soutien des étudiants progressifs. Depuis l'automne 1937 jusqu'à la fin de novembre 1939, il se trouvait à la tête de l'organisation du Parti à l'Université, secrétaire du Comité universitaire et, vers la fin de 1940 et au commencement de 1941 il devint secrétaire du Comité local du Parti Communiste de Yougoslavie pour Belgrade.

Après la guerre de courte durée d'avril et la débacle militaire du royaume de Yougoslavie, Tršo devint, par la décision du PKKPJ pour le Monténégro, Boka et Sandžak, secrétaire du nouveau Comité régional du Parti Communiste pour le Sandžak. L'arrivée de Rifat Burdžović-Tršo à la tête du Comité régional était d'une énorme importance pour la consolidation de l'état et l'élargissement de l'activité du Parti Communiste au Sandžak. Il jouissait une confiance énorme et le soutien de tous les communistes, patriotes et anti-fascistes. Il fit des efforts au maximum pour la consolidation et l'élargissement des organisations du Parti et de l'Union de la jeunesse communiste de Yougoslavie ainsi qu'à faire resplendir la disposition du peuple contre l'occupation et le fascisme, à empêcher la guerre fratricide et à faire des préparations pour la lutte armée de libération nationale et révolutionnaire contre les envahisseurs et les traîtres du pays.

Pendant la nuit entre le 2e et le 3e octobre 1942, Rifat Burdžović-Tršo périt par la main criminelle des četniks de Draža Mihailović, tout ensemble avec Vladimir Knežević Voloda, commandant de brigade et Tomaš Žižić, commandant du IVe Bataillon.

Rifat Burdžović Tršo était le plus éminent révolutionnaire et communiste parmi les musulmans au Monténégro et au Sandžak ancien.